

Brunnaområdet i Håbo

Arkeologisk utredning steg 1

Brunna 1:1–13, Bålsta 2:58, Lundby 2:1, 3:1, 5:1
Yttergrans socken
Håbo kommun
Uppland

Örjan Hermodsson

Brunnaområdet i Håbo

Arkeologisk utredning steg 1

Brunna 1:1–13, Bålsta 2:58, Lundby 2:1, 3:1, 5:1
Yttergrans socken
Håbo kommun
Uppland

Örjan Hermodsson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2011

Omslagsfoto: Gränsröse (Yttergran 120) i äldre gränsknä mellan Yttergrans och Kalmars socknar. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-7453-034-6

Tryck: Just Nu, Västerås 2011.

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	5
Bakgrund	7
Målsättning och metod	7
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Genomförande	8
Inventeringsresultat	8
Fornminnesbeskrivningar.....	22
Tidigare registrerade lokaler	22
Nyfunna lokaler.....	24
Tolkning och utvärdering	29
Referenser.....	33
Kart- och arkivmaterial	33
Otryckta källor.....	33
Litteratur.....	33
Tekniska och administrativa uppgifter	34

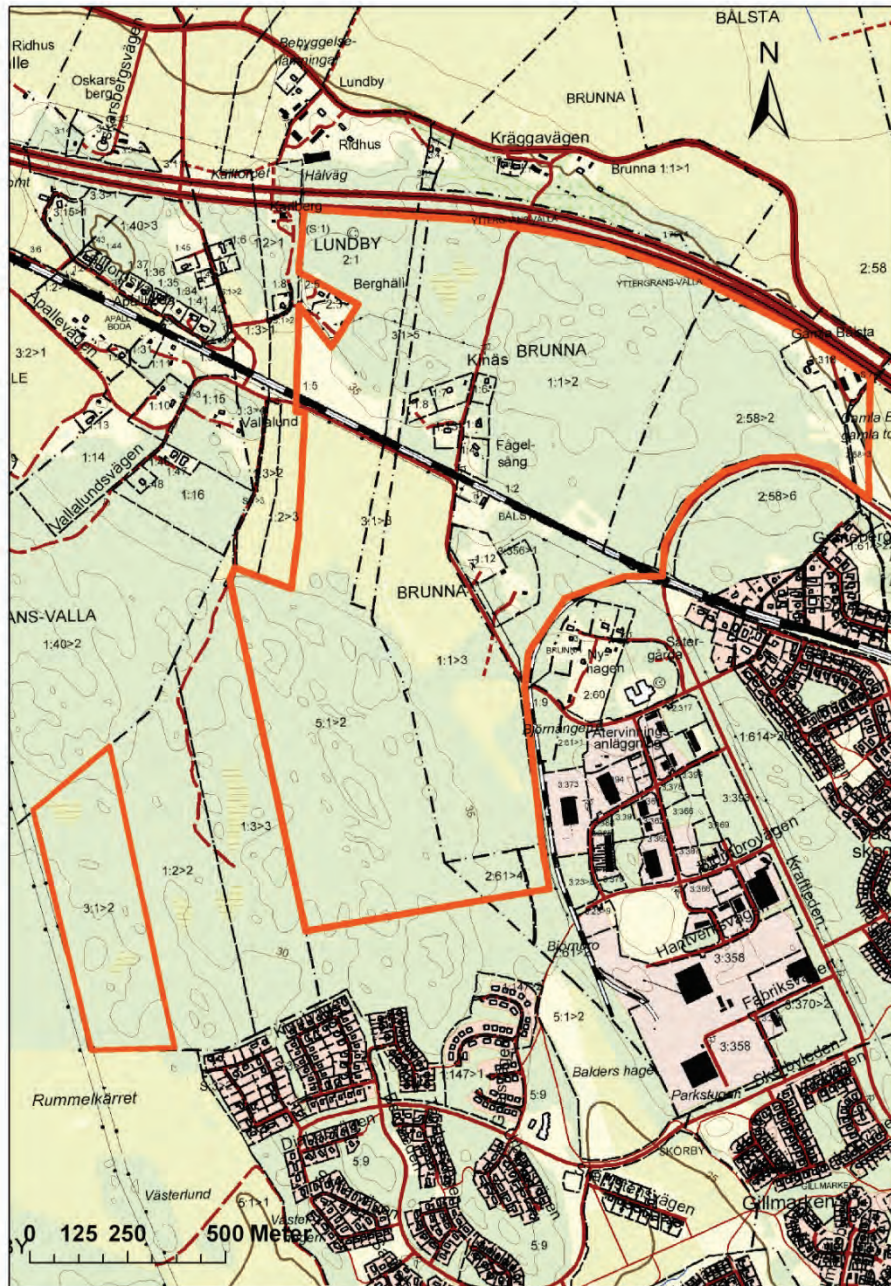
Figur 1. Undersökningsplatsens läge, markerat med en ring. Utdrag ur Terrängkartan från år 2010. Skala 1:100 000.

Sammanfattning

Under september 2010 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, på uppdrag av Häbo kommun, en arkeologisk utredning inom fastigheterna Brunna, Bålsta och Lundby i Yttergrans socken. Området har en varierad topografi med en flack lerslätt i centrala delen, som omges av moränhöjder med berg i dagen i norr och söder. Inom området fanns tidigare nitton lokaler registrerade i Riksantikvarieämbetets (RAÄ:s) digitala fornminnesregister (FMIS). Utredningen resulterade i fynd av 31 nya fornminneslokaler. Tonvikten bland nyfynden är från historisk tid. Metodiken att använda äldre historiska kartor var grundläggande för inventeringsresultaten. Ett flertal hålvägar och vägbankar kunde spåras. De utgör ett viktigt nytt kunskapsunderlag för att tolka forna tiders kommunikationsnät i denna del av kommunen. Talrikast bland övriga nyfunna lämningar är gränsmärken, där ett som markerar en sockengräns har särskilt stort värde. Den nordöstra delen av utredningsområdet innehåller den rikaste fornlämningsmiljön och har det högsta bevarandevärdet.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen utsågs under sommaren 2010 av Häbo kommun att utföra en arkeologisk utredning av ett område vid Brunna i Yttergrans socken, Häbo kommun (fig. 1). Kraven för utredningen var enligt kommunen att redovisa resultaten i likhet med tidigare under året genomförd utredning av bl.a. Häbo häradsallmänning (Hermodsson 2010). Utredningen skulle omfatta kart- och arkivstudier samt fältinventering av hela planområdet (fig. 2). Dessutom önskades en översikt av områdets fornlämningsbild, där även fornminnena och deras skyddsvärde beskrivs.

Figur 2. Utredningsområdet vid Brunna enligt karta från Häbo kommuns planavdelning. Skala 1:15 000.

Bakgrund

Utredningsområdet har beräknats att omfatta ca 2 km². Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering har här genomfört två inventeringsomgångar åren 1951 och 1979. Inom ramen för det av undersökningsverksamheten (UV) vid RAÄ ledda E 18-projektet, som var föranlett av utbyggnaden av väg E 18 mellan Enköping och Bålsta, genomfördes i anslutning till planområdets nordligaste del två specialinventeringar, den ena under 1985 och den andra under 1986 (Andersson m.fl. 1985; Hermodsson 1987a, b). Under tiden därefter har utredningsområdet berörts av flera olika typer av arkeologiska utredningar (ATA dnr 6680/88, 4268/90, 3818/92). Efter alla dessa inventeringar fanns helt eller delvis inom området 19 lokaler registrerade i FMIS. De är redovisade i figur 3.

Målsättning och metod

Fältinventeringen var inriktad på att skapa ett så bra underlag som möjligt när det gäller områdets förekomst av fornminnen. Dessutom var ett syfte att bedöma deras bevarandevärde. Vidare har några lämpliga lägen för förhistoriska boplatser noterats. Metoden för inventeringen har i huvudsak varit okulär besiktning. De registrerade lokalerna har dokumenterats med hjälp av ett GPS-baserat fältdatasystem benämnt Fält-GIS. Detta har utvecklats vid Riksantikvarieämbetet. Alla nyregistrerade fornminneslokaler har förts in i FMIS av rapportförfattaren.

Topografi och fornlämningsmiljö

Utredningsområdet omfattar främst utmarkerna till byarna Brunna, Bålsta och Lundby. Det har en varierad topografi med höjdnivåer från ca 20 m ö.h. upp till ca 50 m ö.h. Inom de högsta partierna finns uppstickande bergklackar. Dessa omges vanligen av moränmarker. De lägre delarna av moränmarken är moig och sandig. I mellersta delen finns ett flackt uppodlat område som består av lera och silt (SGU:s digitala jordartskarta).

Den förhistoriska bygden har i huvudsak legat i anslutning till den stora dalgången norr om utredningsområdet. Före anläggandet av den nuvarande E 18 i slutet av 1980-talet utfördes omfattande utgrävningar. En rik förhistorisk bygd från bronsålder och äldre järnålder uppdagades. Resultaten finns skildrade i den av Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet utgivna serien *Arkeologi på väg*. Vid Apalle påträffades en av Sveriges största bronsåldersboplatser (*Arkeologi på väg – undersökningar för E 18. Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland*).

I anslutning till utredningsområdets nordöstra gräns, något öster om Brunna, undersöktes fornlämningslokalen Yttergran 11. Det konstaterades, att förutom det tidigare kända gravfältet, fanns här bl.a. förhistoriska boplatsslämningsar och bebyggelselämningsar från historisk tid. Gravfältet daterades till tidsskedet sen romersk järnålder–vendeltid (ca 200–700 f.Kr.). Vidare visade det sig att man bott här under olika perioder: bronsålder, mellersta järnålder och under 1600-talet. Den mest omfattande bebyggelsen existerade under samma tid som gravfältet (Franzén, Göthberg & Karlenby 1996:30).

Under början av 1990-talet utförde Arkeologikonsult AB en utredning av området kring sträckningen av järnvägen, som löper genom planområdets mellersta del (Blidmo m.fl. 1995). Inom utredningsområdet påträffade man en boplat (Yttergran

91:1). Riksantikvarieämbetets undersökningsverksamhet utförde sedan för- och slutundersökningar utmed Mäljarbanans sträckning. I huvudsak undersöktes gravar och boplatser som kunde tidsfästas till äldre järnålder (Eriksson & Anund 1998:264ff). En slutsats som drogs var att det i området sannolikt fanns en bebyggelsekontinuitet från äldre järnålder in i historisk tid.

De nuvarande byarna Brunna, Bålsta och Lundby kan skriftligt beläggas från medeltid. Brunna har äldsta belägg från år 1428, Bålsta från år 1311 (eller 1316) och Lundby från år 1349 (Blidmo m.fl. 1995:12).

Genomförande

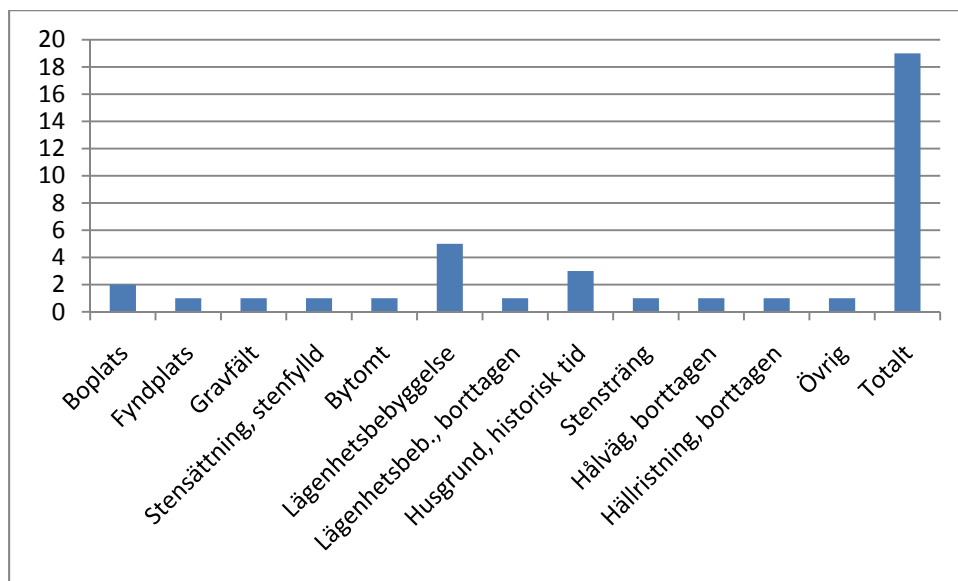
Förberedelserna för fältinventeringen handlade framförallt om studier av historiska kartor och rektifiering av dessa med hjälp av Arc-GIS. Kartorna kunde direkt användas i fält datorn och på så sätt kunde lägen för lämningar från historisk tid lättare återfinnas och bedömas. De vektordata som utgjorde underlag för registreringen hämtades ur Riksantikvarieämbetets kulturmiljöserver.

Fältarbetet genomfördes under fyra dagar i början och mitten av september. Under en dag deltog Ronnie Jensen, Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen i fältarbetet. Med utgångspunkt från de historiska kartorna gjordes prioriteringar inom inventeringsområdet.

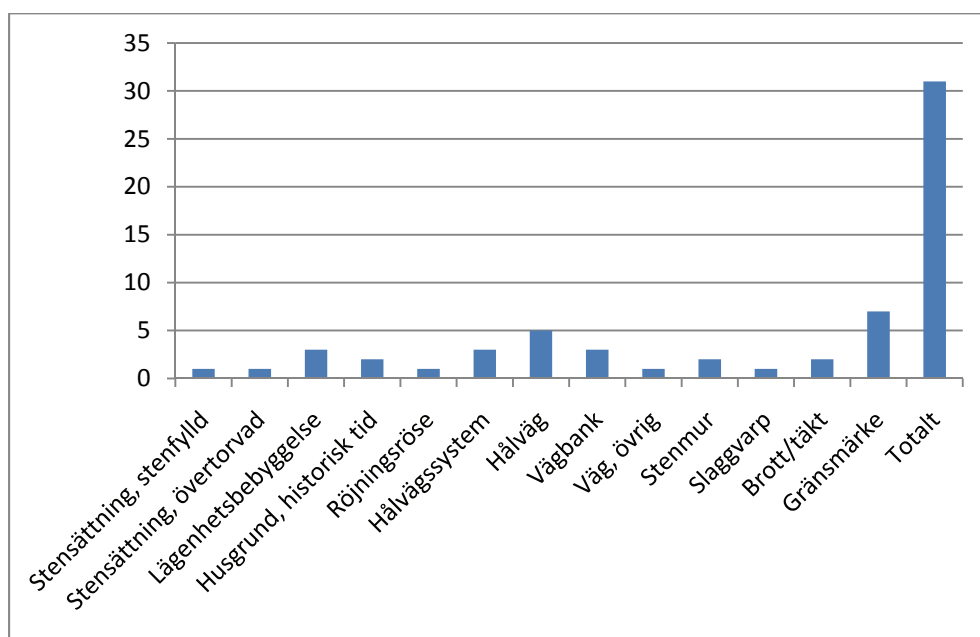
Inventeringsresultat

Totalt påträffades 31 nya lokaler (fig. 4). De nyfunna lokalerna omfattar bl.a. 3 halvvägssystem och 5 enstaka belägna halvvägar, 4 övriga vägar, 7 gränsmärken, 3 platser med bebyggelselämningar och 2 stensättningar. Vidare inprickades 8 lämpliga lägen för boplatser (figur 21). Om det verkligen finns några boplatser på dessa ställen kan endast avgöras vid en provundersökning. Dessa lägen kännetecknas av blockfria ytor och av genom bergsryggar skyddade positioner.

Resultaten från år 2010 och från de tidigare inventeringarna presenteras här i form av diagram, kartor, foton och beskrivningar (fig. 3–23).

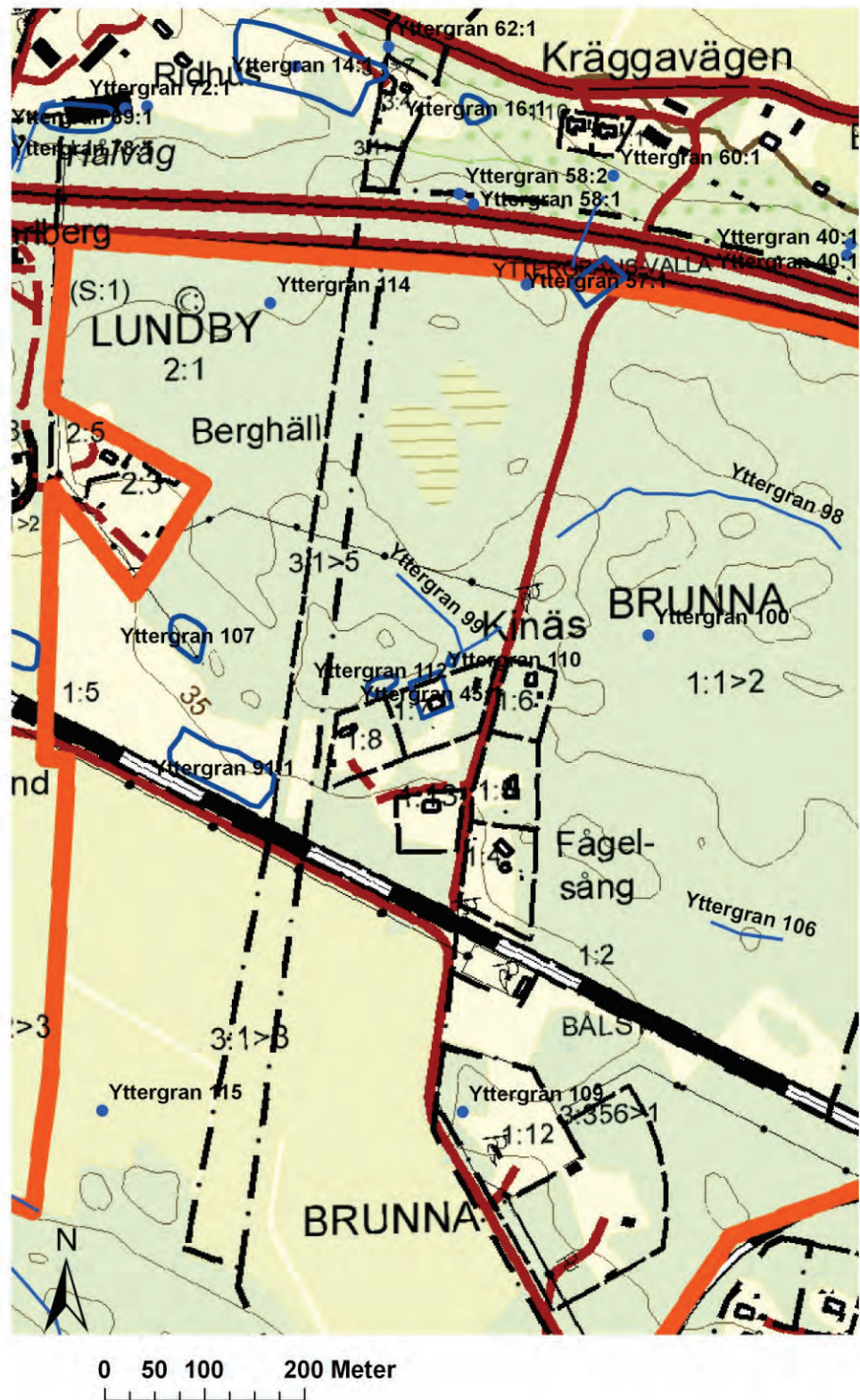
Figur 3. Fördelningen i typer av lämningar efter Riksantikvarieämbetets fornminnesinventeringar 1951, 1979, specialinventeringar och arkeologiska utredningar under 1980- och 1990-talen.

Figur 4. Fördelning i typer av nyfunna lämningar efter den arkeologiska utredningen 2010.

Figur 5. Den totala fornlämningsbilden inom utredningsområdet efter inventeringen 2010. Håbo kommuns plankarta bildar bakgrund. Skala 1:20 000.

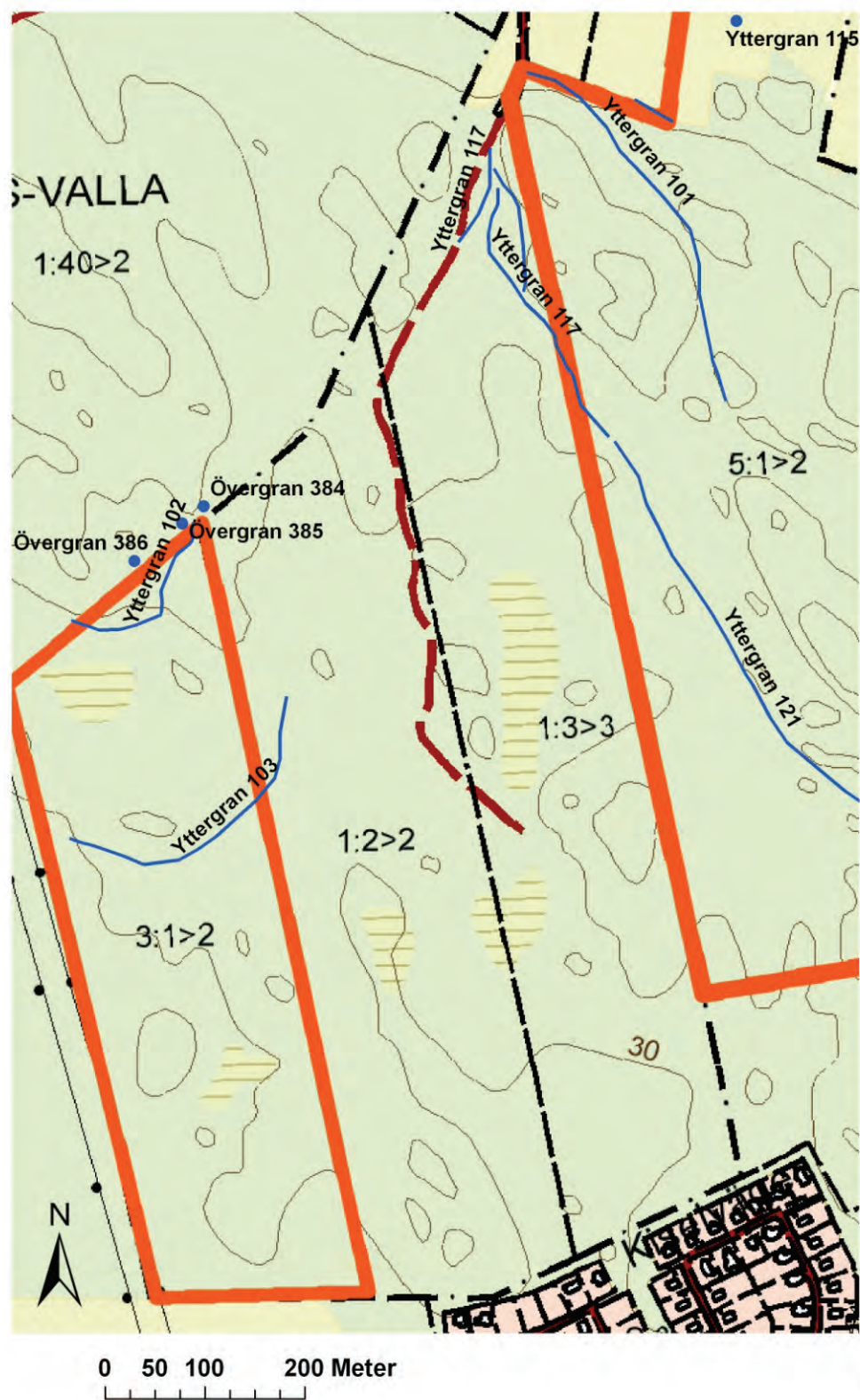
Figur 6. Detaljerad bild över lämningarna inom den nordvästra delen av utredningsområdet. Numren är kopplade till beskrivningar som återfinns nedan i rapporten. Häbo kommuns plankarta bildar bakgrund.

Figur 7. Översikt av backstugetomten (Yttergran 107) vid Lundby. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 8. Stenmur (Yttergran 106) som löper över en bergsrygg väster om torpet Fågelsången. Syftet bakom anläggandet av muren är okänt. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 9. Detaljerad bild över lämningarna inom den sydvästra delen av utredningsområdet. Numren är kopplade till beskrivningar som återfinns nedan i rapporten. Håbo kommuns plankarta bildar bakgrund.

Figur 10. Gränsmärke (Övergran 384) på gränsen mellan Lundby och Valla. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 11. Utsikt från söder över odlingsröse (Yttergran 115) i åkermarken. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 12. Hålväg med anor åtminstone från 1700-talet (Yttergran 117). Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 13. Detaljerad bild över lämningarna inom den sydöstra delen av utredningsområdet. Numren är kopplade till beskrivningar som återfinns nedan i rapporten. Häbo kommuns plankarta bildar bakgrund.

Figur 14. Gränsröse (Yttergran 120) som är utsatt på de äldre historiska kartorna i ett dåtida gränsskänä mellan Lundby i Yttergrans socken och Skörby i Kalmars socken. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 15. Samma gränsröse som i föregående bild. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 16. Gränsmärke (Yttergran 119) som står i delningen mellan Brunna, Bålsta och Lundby i Yttergrans socken och Skörby i Kalmars socken. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 18. Slaggnarp (Yttergran 113) vid Bålsta nära E 18. Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Figur 19. Hålväg inom ett vägsystem (Yttergran 96) som utgjort en förbindelse mellan den centrala dalgången i nordöst och höjdområdet i sydväst.

Figur 20. Utsikt åt nordöst från Bålsta gamla tomt (Yttergran 37:1). Foto: Örjan Hermodsson 2010.

Fornminnesbeskrivningar

Tidigare registrerade lokaler

Yttergran 11:6. Stensträng, 30 m lång (NNV–SSÖ), 1–2 m bred och 0,1–0,3 m hög. Enkelradig och enskiktad av 0,2–0,6 m stora stenar.

Yttergran 11:7. Fornlämningsliknande lämning, uppgift om. Vad som avses med denna är oklart. Ingen beskrivning av lämningen finns tillgänglig i FMIS. Inom området påträffades dock vid den arkeologiska utredningen 2010 lämningar som är redovisade. En total översyn av beskrivningarna för Yttergran 11 måste göras inom ramen för FMIS. I en rapport från arkeologiska undersökningar under åren 1989–1990 finns dock uppgifter som kan kopplas till detta område. Här framgår att det inom skogsmarken sydväst om gravfältet (Yttergran 11) finns lämningar efter spisrösen och 1 slagghög/varp. (Franzén, Göthberg & Karlenby 1996:24). Vid inventeringen kunde slagghög/varpet (Yttergran 116) återfinnas och registreras. Det är dock möjligt att det är en spislämning efter smedja.

Yttergran 19:1. Gravfält, 175x75 m (170–370 gon), bestående av ca 75 fornlämningar. Dessa utgörs samtliga av runda stensättningar. Stensättningarna är 3–14 m i diameter (vanl 4–8 m) och 0,2–0,6 m höga. Ca 10 är osäkra. En är höglignande. Alla är övertorvade. Omkring hälften har enstaka stenar i ytan, 0,2–1 m stora. Sex har block i kanterna, 1–1,5 m stora och 0,1–0,6 m höga. En belägen i gravfältets centrala del har ett mittblock, 2x1,5 m (Ö–V) och 0,4 m högt. En annan, belägen i gravfältets NÖ del har en klotsten i mitten, 0,25 m i diameter. Den största stensättningen med 14 m i diameter, belägen i gravfältets N del, har en delvis synlig inre kantkedja, 0,2–0,3 m hög, av 0,3–0,8 m l stenar. Denna kantkedja ligger ca 3 m diameter innanför ytterkanten. Åtta andra stensättningar har kantkedja, delvis synlig, 0,1–0,5 m hög, av 0,2–1 m långa stenar. Fem har grop i mitten, 1–3 m i diameter och 0,2–0,4 m dj. Den största har flera gropar i ytan, 2–3 m i diameter och 0,2–0,3 m djupa. Möjligen har denna stensättning ursprungligen utgjort en hög. Många stensättningar är yt- eller kantskadade, varav några kraftigt, främst i NÖ och Ö delarna på grund av tidigare bebyggelse (jfr RAÄ 37:1). De kraftiga skadorna har inneburit att några stensättningar har bedömts som osäkra. I gravfältets NÖ del har två stensättningar skadats av traktor. En stensättning i gravfältets centrala del, har en telefonstolpe i NV kanten. Gravfältet är beväxt med enstaka barr- och lövträd och buskar. En elledning överskär gravfältet i 190–390 gon. Närmast i anslutning till gravfältets Ö–SÖ delar finns bebyggelselämningar efter den övergivna delen av Bålsta (se RAÄ 37:1). RAÄ 19 är sannolikt Bålstas gårdsgravfält, med förmodad datering till yngre järnålder.

Yttergran 36:1. Bebyggelselämning, sentida, bestående av 1 husgrund, ca 6x5 m (V 30cg N–Ö30cg S), med en 0,4 m hög rest av spismur. Bevuxen med en buske. 15 m SÖ därom är två förvaringsgropar 1–1,5 m i diameter och 0,3–0,5 m djupa.

Yttergran 36:2. Bebyggelselämning, sentida?, bestående av 1 spislämning, 2,5x2,5 m (NV–SÖ) och 0,2 m hög. I kanterna är ställvis stensättning synlig, 0,2 m hög, av 0,3–0,6 m långa stenar. Enstaka tegelrester kunde konstateras vid provstick. Beväxt med en tall.

Yttergran 36:3. Bebyggelselämning, sentida, bestående av 1 grund efter boningshus, 8x8 m (180–380 gon), försedd med spislämning i SV, 4 m i diameter och 0,3 m hög. Beväxt med enstaka lövsly.

Yttergran 37:1. Bebyggelselämningar, bytomt, del av, inom ett ca 430x40–20 m (180–380 gon) stort område, bestående av ca 6 grunder efter boningshus, ca 10 grunder efter hus med osäker karaktär, 2 uthusgrunder, 9 grunder eller gropar efter

jordkällare, 1 grund efter smedja, 1 grund efter kvarn och 1 övergiven brunn samt markröjda ytor. Några grunder är osäkra. För separata beskrivningar av de enskilda lämningarna se FMIS.

Yttergran 45:1. Bebyggelselämning, ca 40x25 m (NNV-SSÖ) bestående av 1 husgrund och röjda ytor. Husgrunden är 7x6 m (N-S) och 0,2 m hög, svagt markerad av grundstenar. I N delen är ett skorstensröse, ca 2 m i diameter och 0,3 m högt vari rikligt med tegelflis syns. S om husgrunden skall en trädgård med äppelodlingar funnits. Den kallades enligt folk på platsen, för "Kinesiska trädgården". Nu helt igenvuxen. Kommentar 2010: Bebyggd och borttagen.

Yttergran 52:1. Bebyggelselämning, sentida, bestående av 1 grund efter boningshus?, 15x10 m (NV-SÖ), försedd med spislämning i mitten, 3 m i diameter och 0,5 m hög.

Yttergran 52:2. Bebyggelselämning, sentida, bestående av 1 husgrund, ca 7x5 m (NÖ-SV) försedd med spislämning i N hörnet, 2x2 m och 0,3 m hög. Vid provstick tillvaratogs slaggbitar och tegelrester. Sannolikt grund efter smedja. Intill och SV om nr 2 är en spislämning, 3 m i diameter och 0,3 m hög. Närmast åt N finns lämningar efter röjning.

Yttergran 53:1. Bebyggelselämningar, sentida, inom ett ca 30x30 m (NV-SÖ) stort område, bestående av 1 grund efter boningshus och 1 uthusgrund. Grunden efter boningshuset är ca 10x6 m (NV-SÖ) och har en spislämning i SÖ, 3 m i diameter och 0,4 m hög. Utsträckningen är osäker. Uthusgrunden är ca 5x5 m (Ö-V).

Yttergran 54:1. Bebyggelselämningar, sentida, inom ett ca 50x30 m stort område (N-S), bestående av 1 grund efter boningshus, 2 oklara lämningar och markröjda ytor. Grunden efter boningshuset är 6x5 m (Ö-V), försedd med spisröse i NV, 3 m i diameter och 0,4 m högt.

Yttergran 55:1. Fyndplats för slaggbit, luppformad, 12 cm i diameter och 6 cm i tvärsnitt. Brungrå till färgen, blåsig och tung, med järnutfällningar i ytan. Bottenskala? Tillvaratagen i åkerytan. Jfr Yttergran 52:2.

Yttergran 57:1. Bebyggelselämningar, sentida, inom ett ca 50x30 m stort område (NÖ-SV), bestående av 1 grund efter boningshus och 1 jordkällargrund samt markröjda ytor. Grunden efter boningshuset, belägen i områdets NÖ del, är ca 6x4 m (40-240 gon) och försedd med spisrester i mitten och åt NÖ. Delar i SV är sannolikt bortschaktade. I Ö kanten är en elstolpe nedslagen. Området närmast åt SÖ mot väggkant är kraftigt omgrävt. Kommentar 2010: Borttagna vid vägbygge.

Yttergran 59:1. Stensättning, närmast rund, 3 m i diameter och 0,2 m hög. Gles fyllning, delvis övermossad, av 0,5-0,9 m stora stenar. Kantkedja, 0,2 m hög, av 0,5-0,7 m långa stenar. I S saknas fyllning och kantkedja, längs en 1,5 m lång sträcka. Bortbruten? Närmast V och S om stensättningen finns flera 0,5-1 m stora stenar. I området VNV-V-SV-S-Ö om stensättningen finns ställvis talrika stenar och block ansamlade. Några ger intryck att vara anlagda i ringform. De är möjligt att de är gravar.

Yttergran 61:1. Hålväg?, rest av, 80 m lång (20-220 gon), 2-2,5 m bred och 0,2-0,3 m djup. Enstaka stenar och block är ställvis synliga i kanterna. I S änden är markytan omgrävd. Löper längs en ca 5 m lång sträcka i S delen över en berghäll. Något osäker, ger närmast intryck av hålväg. Nr 61:1 kan vara en gammal förbindelseväg mellan nr 57:1 och nr 60:1, eller möjligen en äldre vägträckning från Brunna söderut. Endast en äldre karta över Brunna var tillgänglig vid inventeringen, en arealmätning från år 1864.

Nr 61:1 kommer att överskäras av den nya E-18 (Ö-V) i sin mellersta del. En arkeologisk undersökning för att fastställa karaktär och datering är önskvärd. Kommentar 2010: Borttagen vid vägbygge.

Yttergran 84:1. Älvkvarnsförekomst, på berg, bestående av ca 120 älvkvarnar, 4–14 cm diameter och 0,5–3,0 cm dj. Ligger ensamma i grupper eller i stråk. Dokumenterade och kommer att tas bort vid vägbygge. ATA diarienummer 6680/88, 4268/90. Rapport undersökning UV-Uppsala, B-M Franzén, H. Göthberg, L. Karlenby.

Yttergran 90:1. Boplats? I samband med en arkeologisk utredning 1987 påträffades ett kulturlager, 180 x 40 – 70 m stort. ATA diarienummer 4268/90. Rapport arkeologisk utredning, H. Göthberg m.fl. (1996), UV-mitt.

Yttergran 91:1. Boplatsområde, ca 150x40 m (NV-SÖ). Vid utredningsgrävning påträffades boplatslämningar i form av 1 grop, 1 stolphål, 1 pinnhål och 3 mörkfärgningar. ATA diarienummer 3818/92. Rapport Arkeologisk utredning, R. Blidmo m.fl. (1995), Arkeologikonsult AB.

Nyfunna lokaler

Nordvästra delen av området (figur 6)

Yttergran 98. Hålväg, 315 m lång (i en båge från VSV till ÖSÖ), 2–3 m bred och intill 0,5 m djup. Ställvis svaga vallar och stenar i kanterna. Delvis svår att följa. Sammanfaller till större del med väg markerad på 1752 års karta.

Yttergran 99. Hålvägssystem?, bestående av 2 hålvägar. En är 45 m lång (i en båge från NNÖ till VSV), 1–2 m bred och 0,2–0,5 m djup. Ställvis stenar i kanterna. Den andra är, 115 m lång (i en båge från NV till SSÖ), 2–4 m bred och 0,3–0,7 m djup. Ställvis vallar och enstaka stenar i kanterna. I mellersta delen ligger en sten i vägen. Åt S är en vall för stig anlagd tvärs över hålvägen. Delvis är ytan ej överväxt. Marken har lös och fuktig yta. Delar av den S delen är mest likt ett dike. Enligt 1859 års häradsekonomiska karta löper mindre vägar ungefär enligt sträckningarna för de osäkra hålvägarna. Den S delen av systemet sammanfaller med en åker på 1849 års karta och det är möjligt att det delvis har fungerat som diken.

Yttergran 100. Stenbrott, 3 m i diameter och 1 m djup intill vattenyta. Spridd skrotsten åt NÖ.

Yttergran 106. Stenmur, 75 m lång (Ö-V), 2–4 m bred och 0,2–0,5 m hög. Uppbyggd av 0,1–1 m stora stenar, vara många är huggna eller sprängda. Muren är uppenbarligen från historisk tid.

Yttergran 107. Backstugetomt, ca 55x30 m (NV-SÖ), bestående av 1 grund efter boningshus, 1 jordkällargrund? och markröjda ytor. Grunden efter boningshus, belägen i centrala delen, har oklar utsträckning, ca 10x7 m (NV-SÖ). I SÖ är 1 spisröse, 3 m i diameter och 0,5 m h. I NV delen är igenfylld grop efter källare? I SV delen är en annan jordkällargrund?, 5x4 m (NV-SÖ), delvis igenfylld med stenar. I NÖ delen är flera täktgropar, ca 3–20 m långa, 3–10 m breda och 0,5–1 m djupa. Belagd på karta från 1752.

Yttergran 110. Område, ca 10x10 m (NÖ-SV), med 2 jordkällargrunder, 7x3 (VNV-ÖSÖ) resp. 7x5 m (VNV-ÖSÖ) och ca 1 m djup. Öppning åt ÖNÖ.

Yttergran 112. Torptomt, ca 35x15 m (ÖNÖ–VSV), bestående av 2 husgrunder, 6x4 (NNV–SSÖ) resp. 4x4 m (NNV–SSÖ) och 1 grop. Byggnad är här markerad på 1865 års karta över Brunna.

Yttergran 114. Stensättning, närmast triangulär, 3 m i sida (NNV–SSÖ) och 0,3 m hög. Gles övermossad fyllning av 0,2–0,5 m stora stenar. I N och V spetsarna är större stenar, 1,2x1 (NNV–SSÖ) resp. 0,8x0,6 m (ÖNÖ–VSV) och 0,5 m höga. I SSÖ spetsen är en sten, 0,5 m i diameter och 0,4 m hög.

Sydvästra delen av området (figur 9)

Yttergran 101. Vägbank, ca 420 m lång (NNV–SSÖ), 3–5 m bred och intill ca 0,2 m hög. Övergår åt S i en ottydlig hålväg. En stig följer nu den gamla vägsträckningen.

Yttergran 102. Hålväg, 190 m lång (i en båge från NÖ till V), 1–2 m bred och intill 0,5 m djup. Längden motsvarar endast den inom utredningsområdet kartlagda delen. Delvis är färdvägen en vägbank, ca 2 m bred och närmast i marknivå. Bitvis ottydlig. Sammanfaller med väg markerad på 1849 års karta över Lundby.

Yttergran 103. Hålväg/vägbank, 330 m lång (i en båge från NNÖ till V), 1–2,5 m bred och intill 0,3 m djup. Vägbanken ligger i huvudsak i marknivå. Registrerad fram till kraftledningsskarta i ägogräns åt V. Övergår åt Ö i flack sträckning, nu traktorväg. Ställvis stenar i kanterna och i botten. Följer delvis vägar markerade på 1752 och 1849 års kartor över Lundby.

Yttergran 108. Stenmur, 45 m lång (VSV–ÖSÖ), intill 1 m hög och 2 m bred av 0,2–1 m stora stenar.

Yttergran 115. Röjningsröse, 8 m i diameter och 1 m hög, av 0,1–1 m stora stenar.

Yttergran 117. Färdvägssystem, bestående av 3 hålvägar eller vägbankar, ca 330 m långt (med huvudsträckning NNV–SSÖ). En är ca 130 m lång (N–S), främst i N delen närmast som hålväg, 2–2,5 m bred och 0,2–0,35 m djup, därefter närmast som en försänkt väg med ganska plan botten, 3–3,5 m bred och 0,2–0,4 m djup. Det S partiet är närmast i marknivå. En annan är ca 110 m lång (NNÖ–SSV), 2–2,5 m bred och 0,2–0,4 m djup, kraftigast utbildad i SSV änden, där den även kantas av smärre jordvallar. I ändarna klingar den av in i befintlig skogsväg, som där löper i den äldre vägens sträckning. En tredje är ca 295 m lång, synlig sträcka (NNV–SSÖ), i främst NNV delen som hålväg och mera ställvis kortare sträckor mot SSÖ, 1,5–2,5 m bred och 0,2–0,3 m djup, i övrigt främst som en svagt utbildad vägbank, intill 3,5 m bred. Skall fortsätta mot SSÖ enligt karta från 1752, men kan inte längre följas.

Övergran 384. Gränsmärke, 1 m i diameter och 0,5 m hög, av 0,2–1 m stora stenar. I mitten är 1 hjärtsten, 0,3 m hög, 0,3 m bred (N–S) och 0,15 m tjock.

Övergran 385. Gränsmärke, 1,5x1 m (NNÖ–SSV), av 0,2–1 m stora stenar. I mitten är 2 visarstenar, 0,4 m hög, 0,5 m bred (VNV–ÖSÖ) och 0,4 m tjock resp. 0,4 m hög, 0,5 m bred (NNV–SSÖ) och 0,15 m tjock.

Övergran 386. Gränsmärke, rest av, bestående av tre numera något utspridda stenar, 0,3–0,45 m stora, vilka ursprungligen har legat samman. Nu spridda utmed en ca 2,5x1 m lång sträcka (NV–SÖ) av berghällen. Stenarna har ursprungligen varit koncentrerade till den NV delen.

Sydöstra delen av området (figur 13)

Yttergran 105. Gränsmärke, bestående av 2 stenar, varav 1 kantställd, 0,2 m hög, 0,7 m bred (ÖNÖ–VSV) och 0,1 m tjock. Den andra är 1,5 m lång (NV–SÖ) och 0,3 m i diameter vid basen. Kullfallen visarsten.

Yttergran 118. Visarsten, 0,5 m hög, 0,5 m bred (NÖ–SV) och 0,3 m tjock. 2 stödstenar i N resp. Ö, 0,3–0,4 m långa. På den moderna kartan finns ingen gräns kvar på platsen. På de äldsta historiska kartorna är gränsmärket uttrit 50 m N om gränsknä och sammanhängde med det där befintliga separat registrerade gränsröset.

Yttergran 119. Gränsmärke, 1,5x1 m (N–S) och 0,2 m hög, bestående av 2 stenar, 0,3 resp. 0,8 m stora, i S och 1 rest hjärtsten åt N, 0,7 m hög, 0,5 m bred (NÖ–SV) vid basen och 0,3 m tjock. Gränsmärket står i en ännu giltig gränssdelare. Det har dock stort antikvariskt intresse och är markerat på de äldsta kartorna.

Yttergran 120. Gränsmärke, 2 m i diameter och 0,7 m högt. Kallmurat av i huvudsak 0,2–0,8 m stora stenar. I NÖ kanten är 1 rest visarsten, 1 m hög och 0,5 m bred i basen. I ytan finns 2 stenar som kan ha varit resta. I SV kanten är 1 utrasad sten. På den moderna kartan finns ingen gräns kvar på platsen. På de äldsta historiska kartorna är gränsmärket uttrit i ett gränsknä mellan Yttergrans och Kalmars socknar.

Yttergran 121. Markväg, ca 500 m lång (NV–SÖ) i stort sett ej längre synlig i terrängen, men är uppgången med ledning av sträckningen på 1752 års karta samt en terränganalys på plats. Där vägen i SÖ går in i fortfarande befintlig stig kan ett hålvägsartat parti anas, 3 m långt (NV–SÖ), 1,5 m brett och 0,15–0,2 m djupt. Ca 70 m mot NV är ett något längre hålvägsparti strax SÖ om våtmark, ca 7 m långt (NV–SÖ), 1,5–2 m brett och 0,2–0,3 m djupt. Vägsträckningen övergår i NV i en hålväg (Yttergran 117). I SÖ övergår den i en färdväg som nu brukas som stig (Kalmar 166).

Kalmar 166. Färdväg, 515 m lång (från NV till Ö), bestående av 1 stig i bruk, ca 1–3 m bred. Stigen har delvis hålvägskaraktär. Den har belägg som väg på 1752 års karta över Lundby. Vägen övergår i NV änden i en övergiven sträckning som är registrerad separat.

Nordöstra delen av området (figur 17)

Yttergran 95. Hålväg, 25 m lång (Ö–V), 2 m bred och 0,2–0,3 m djup.

Yttergran 96. Hålvägssystem, bestående av 3 hålvägar. Huvuddelen är 55 m lång (NÖ–SV), 2–3 m bred och 0,3–0,8 m djup. En i SV anslutande är 20 m lång (ÖNÖ–VSV), 1,5–2 m bred och 0,2–0,4 m djup. Enstaka stenar i kanterna eller svag vall. En annan i SV anslutande är 10 m lång (NNV–SSÖ), 1–2 m bred och 0,3–0,4 m djup. Enstaka stenar i kanterna. På 1855 års karta över Bålsta är en väg med likartad sträckning markerad.

Yttergran 97. Vägbank, 210 m lång (i en båge från VNV till SÖ), delvis helt flack, 3–4 m bred och intill 0,3 m hög. Markerad på karta från 1699.

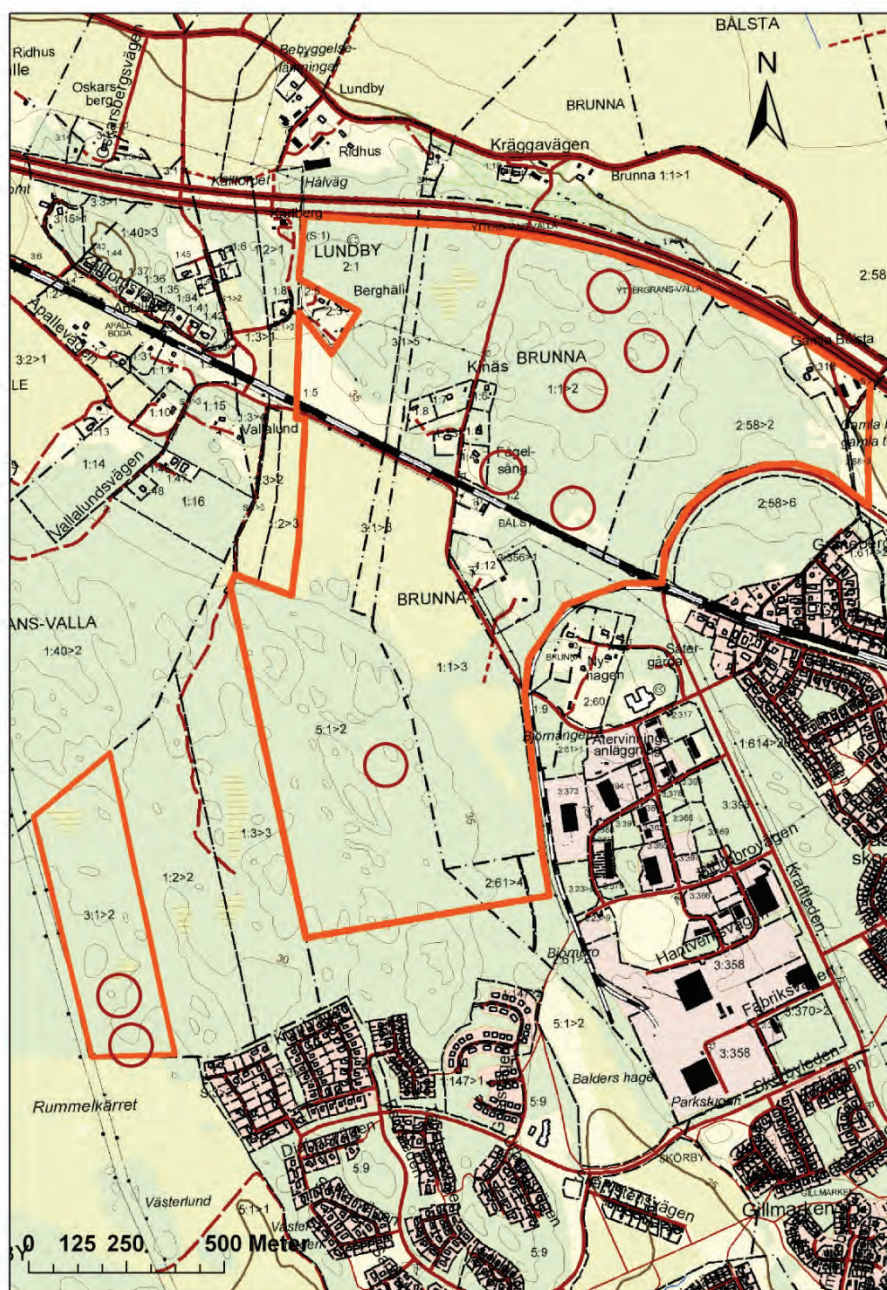
Yttergran 104. Hålväg, 45 m lång (NNÖ–SSV), 1,5–2 m bred och 0,2–0,3 m djup.

Yttergran 111. Stensättning?, rund, 3 m diameter och 0,2 m h. Övertorvad, med enstaka stenar i ytan, 0,1–0,2 m st. Liknar en spislämning.

Yttergran 113. Smedjegrund, bestående av 1 spislämning, 4 m i diameter och 0,3 m hög. Sotig i ytan och slaggbitar framkom vid provstick.

Yttergran 116. Slaggvarp/spislämning, 3 m i diameter och 0,2 m hög. I ytan är förslaggade stenar och tegelbitar. Täckt av sotigt jordlager. Enligt rapport är sannolikt denna lämning förundersökt (Franzén, Göthberg & Karlenby 1996:24f). Den bedömdes ha varit en ugn efter järnframställning.

Yttergran 122. Stenbrott, ca 10x7 m (NÖ–SV) och ca 1 m djupt intill vattenyta. Åt SV är brottyta synlig i den ca 5 m höga bergskanten.

Figur 21. Lägen för möjliga boplatser inom planområdet. Skala 1:20 000

Tolkning och utvärdering

Den arkeologiska utredningen år 2010 har lett till att antalet lokaler med forn- och övriga kulturhistoriska lämningar inom utredningsområdet har ökat med ca 60 %. Tyngdpunkten bland nyfynden ligger på lämningar från historisk tid. Det är med hjälp av de äldre historiska kartorna som många av nyfynden har gjorts. De mest omfattande fynden handlar om gamla övergivna vägsträckningar, oftast hålvägar. Hålvägar är lämningar efter ridvägar eller körvägar som har skapats i branta sluttningar med lösa jordlager, men även i flackare marker med liknande markyta. Inom utredningsområdet finns i U-formade som brukar tolkas vara uppkomna av körning med kärror. I utredningsområdet rör det sig övervägande om körvägar. I förhållande till hålvägssystemen vid Draget i kanten av Håbo häradsallmäning (Hermodsson 2010), är de vid Brunna mycket diskretare. I många fall är de svåra att iakttas i terrängen. De flesta av de vägar som kartlagts sammanfaller mer eller mindre med sådana som är utritade på de historiska kartorna. Ett bra exempel är de långa sträckningarna i Lundbys södra utmark (figurerna 12 och 22). I flera fall kunde iakttas att de gamla hålvägarna utnyttjas av vildsvin, som på ett olyckligt sätt eroderar dem i ytan.

Med hjälp av 1752 års karta (figurerna 7 och 23) över Lundby påträffades även lämningarna efter en backstuga (Yttergran 107). Den är tidigt övergivet eftersom den inte återfinns på 1849 års karta över Lundby. Den har bedömts som fast fornlämning.

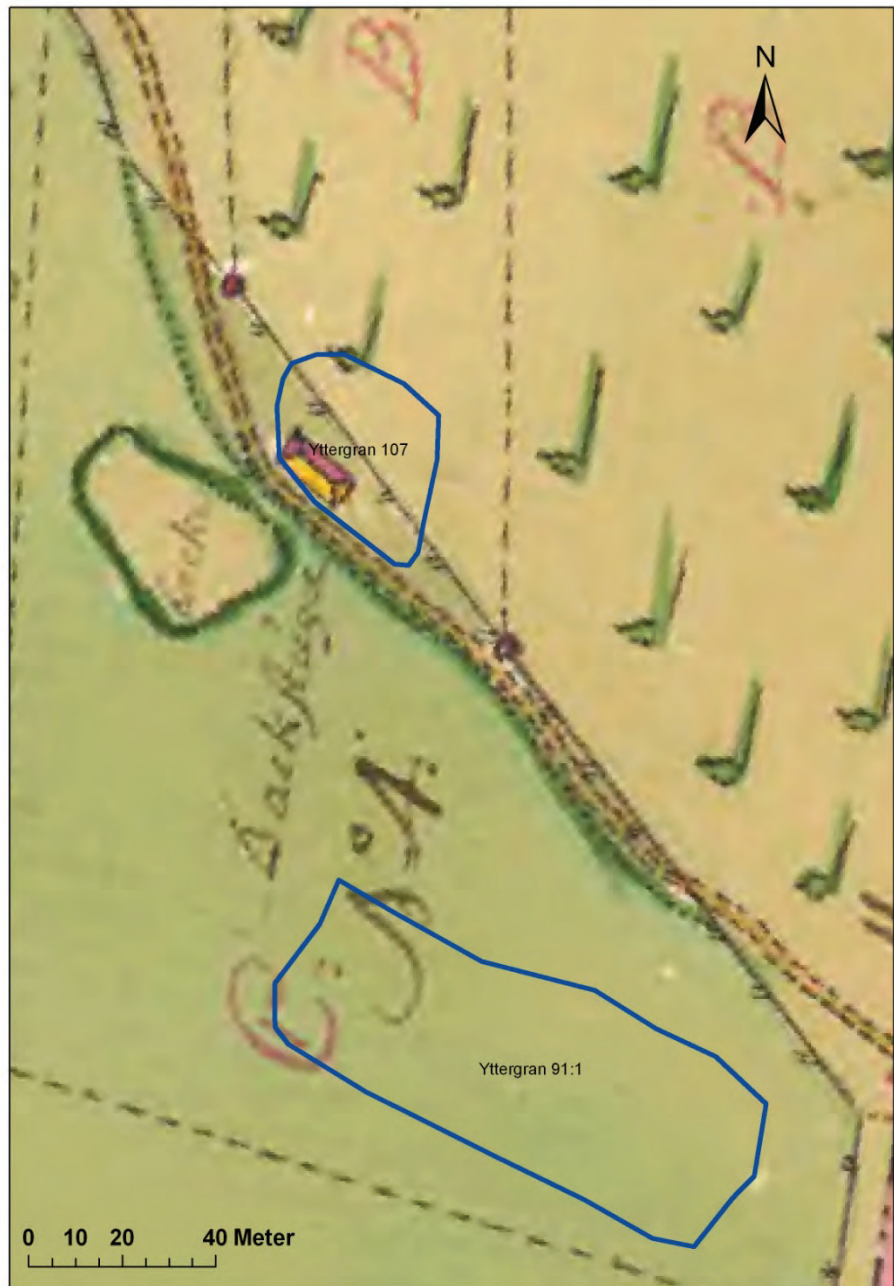
Särskilt värd att nämna är det gränsröse som står i gränsknätet mellan Lundby i Yttergrans socken och Skörby i Kalmars socken i anslutning till planområdets sydöstligaste del (figurerna 14–15). Detta har imponerande dimensioner och innehåller troligen värdefull information för att kunna bedöma när gränserna mellan socknar och byar fastlades. Eftersom gränsknätet här ej längre är i bruk har gränsröset bedömts som fast fornlämning.

Inventeringen har visat att det i ett område med relativt få sedan tidigare kända fornminnen, är möjligt att ändra denna bild. Äldre övergivna vägsträckningar i form av hålvägar och vägbankar är en typ av lämningar, där våra kunskaper är begränsade. *Skyddsvärdet av dessa är därför högt. Det område som kan bedömas som det viktigaste inom utredningsområdet är det nordöstra med Bålstas gamla tomt (figur 20).* Bytomten i sig har ett stort kulturhistoriskt värde. Enligt skriftliga källor bestod byn under 1300-talet av minst två gårdar (Blidmo m.fl. 1995:12). På den äldsta historiska kartan från år 1685 fanns fyra gårdar, varav den nordligaste återstår idag (figur 24).

Fornlämningssmiljön vid Bålsta by innehåller även ett stort gravfält med ca 75 flacka jordtäckta stensättningar. Den största anläggningen är 14 m i diameter. Detta är uppenbarligen Bålstas bygravfält med datering till järnålder (ca 500 f Kr–1050 e Kr). I övrigt finns väster om bytomten talrika bebyggelseämningar av torpkaraktär och efter smedjor. De bör vara från tiden före 1685 eftersom de inte förekommer på kartan från detta år och de övriga senare historiska kartorna. Från Bålstas bytomt finns en vägbank i riktning mot Brunna och några hålvägar i en brant sluttning av utredningsområdet (figur 19). Här finns en mångsidig och åskådlig fornlämningssmiljö, som återspeglar platsens centrala roll i kommunens bebyggelsehistoria.

Figur 22. De äldre registrerade vägsträckningarna är här markerade med blått och med fornlämningsnummer. På den underliggande kartan från år 1752 över Lundbys södra del finns vägar utritade med liknade sträckning som de i terrängen återfunna. Det bör observeras att i huvudsak bar endast sträckningarna inom utredningsområdet kartlagts.

Figur 23. På bilden framgår hur det registrerade läget (Yttergran 107) och backstugan på 1752 års karta sammanfaller.

Figur 24. Bålsta bytomt år 1685. I den sydligaste delen finns busgrunder som troligen är från ett skede före 1685. Gården nr 1 bör vara den nu bebyggda gården.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Akt nr 03-ytt-29, Yttergrans socken, Brunna, övrig karta, 1865, Lantmäterimyndigheten.

Akt nr B83-3:a11:64, Yttergrans socken, Bålsta nr 1–4, geometrisk avmätning, 1685, Lantmäteristyrelsen.

Akt nr B83-3:1, Yttergrans socken, Bålsta nr 1–4, geometrisk avmätning, 1699, Lantmäteristyrelsen.

Akt nr B83-3:6, Yttergrans socken, Bålsta nr 1–4, laga skifte, 1855, Lantmäteristyrelsen.

Akt nr B83-6:2, Yttergrans socken, Lundby nr 1–3, Delning av skog, 1752, Lantmäteristyrelsen.

Akt nr B83-6:5, Yttergrans socken, Lundby nr 1–3, laga skifte, 1849, Lantmäteristyrelsen.

ATA (antikvariskt topografiska arkivet). Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

J112-75-1, Fånö, häradsekonomiska kartan, 1859–1863, Rikets allmänna kartverk.

J112-75-2, Kalmarsand, häradsekonomiska kartan, 1859–1863, Rikets allmänna kartverk.

J133-11h1i53, Högsta, ekonomiska kartan, 1951, Rikets allmänna kartverk.

J133-11h1j66, Bålsta, ekonomiska kartan 1951, Rikets allmänna kartverk.

SGU. Jordartskartan via Internet.

Otryckta källor

FMIS. Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesinformationssystem.

Litteratur

Andersson, K., Olsson, E. & Söderberg, S. 1985. *Rapport. Omläggning av väg E 18 Enköping-Bålsta. Arkeologiska undersökningar. Etapp I, förundersökning*. Raä/UV-mitt, Uppsalakontoret. Stencil. Uppsala.

Arkeologi på väg – undersökningar för E18. Bronsåldersboplatsen vid Apalle i Uppland. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Uppsala, Rapport 1997:64. Stockholm.

Blidmo, R. m.fl. 1995. *Arkeologisk utredningsrapport. Mälarbanans arkeologiprojekt. Särskild utredning Bålsta – Villberga*. Utredningsrapport från Arkeologikonsult AB, 1995:4.

Eriksson, T. & Anund, J. 1998. *Boplatser och gravar på Häbolandet. Arkeologisk undersökning för järnvägen Mäljarbanan Delen Ekolsund – Bålsta*. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1997:32.

Franzén, B-M, Göthberg, H & Karlenby, L. 1996. *Bålsta och Brunna – Järnåldersbygd*. Riksantikvarieämbetet UV-Uppsala, Rapport 1996:11.

Hermodsson, Ö. 1987a. *Fördjupad specialinventering. Etapp II. Uppland, Yttergran, Litslena, Övergran och Husby-Sjutolft socknar samt Enköping. Omläggning av väg E 18, Enköping Bålsta, 1986*. Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, Rapport. ATA dnr 1306/85.

– 1987b. *Hembygd Håbo*. Tillsammans med Tuula Autio. Kulturminnesvårdsprogram för Håbo kommun. Upplandsmuseet Rapport 12. Uppsala.

– 2010. *Gamla färdvägar i Håbo. Arkeologisk utredning steg 1*. Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2010:31.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projektnr:</i>	10088
<i>Undersökningsperiod:</i>	September 2010
<i>Arkeologitimmrar:</i>	30 timmar
<i>Inventeringsyta:</i>	2 kvadratkilometer
<i>Personal:</i>	Örjan Hermodsson och Ronnie Jensen
<i>Belägenhet:</i>	Brunna 1:1–13, Bålsta 2:58, Lundby 2:1, 3:1, 5:1, Yttergrans socken, Håbo kommun, Uppland
<i>Ekonomiska kartor:</i>	11H1i, 11H1j
<i>Koordinatssystem:</i>	SWEREF99 TM
<i>Inmättningsmetod:</i>	GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos Kulturmiljövård Mälardalen